

АБЕЛІСКІ ПАРАНЕНАЙ ЗЯМЛІ «ШТАЛАГ-324» — МЕСЦА ЖАХУ І ПАМЯЦІ

Ці будзе створаны новы мемарыяльны комплекс ахвярам вайны?

У Гродне на месцы былога лагера смерці у 60-я гады мінулага стагоддзя была ўстаноўлена высокая бетонная стэла. У памятных даты тут праходзяць масавыя мерапрыемствы, да стэлы ўскладаюць кветкі і вянкi. На тэрыторыі заўсёды парадак. Але пакуль тут не вызначаны брацкія магілы, няма спіса загінулых вязняў. Работа над новым манументам распачыналася, але канцэпцыю не зацвердзілі. Ёсць прапанова надаць комплексу статус гісторыка-мемарыяльнага месца.

ЛЕТАМ 41-ГА ГОДА...

Ад цэнтра горада да тэрыторыі былога шталага — 15—20 хвілін язды. Цяпер гэта месца атачае гарадскі мікрараён Фолюш. Пры павароце да помніка стаіць указальнік. У сонечны чэрвеньскі дзень нават складана ўявіць, якія жудасныя падзеі разгортваліся на гэтым месцы 82 гады таму, летам 1941-га.

Па тэрыторыі былога шталага ідзем са **старшынёй камісіі па ўвекавечанні памяці абаронцаў Айчыны і ахвяр вайны Гродзенскага абласнога Савета ветэранаў Аляксандрам СЯВЕНКАМ.**

— Тэрыторыя лагера займала 50 гектараў, — кажа мой спадарожнік. — Сёння тут гарадскі мікрараён, а ў 1941 годзе лагер знаходзіўся за пяць кіламетраў ад Гродна. З паўночнага боку лагер быў абмежаваны лесам і абрываў ракі Ласасянікі, з захаду — палатном вузкакалейкі, на ўсходнім баку размяшчалася адміністрацыя і ахова, а вось з паўднёвага боку лагер быў абмежаваны прасёлачнай дарогай, дзе цяпер праходзіць гарадская вуліца. І гэта толькі асноўная частка «Шталага-324», яго філіялы былі яшчэ ў некалькіх месцах горада.

Пасля праведзенага вясной суботніка тут даволі чыста, ужо другі год запар на гэтай тэрыторыі працуе абласная адміністрацыя.

Аб'ект — адно з важных памятных месцаў рэгіёна. Тэрыторыя былога шталага нагадвае парк. Дрэвы, цяпер даволі магутныя, пасаджаны пасля вайны: магчыма, калі закладваўся помнік. На некаторых дрэвах поўнаасцю спілаваныя галіны. Цяпер яны падобны на слупы і нагадваюць пра абарваныя жыцці.

...Ужо ў першыя дні вайны жыхары Гродзеншчыны зведалі страшныя рэаліі нямецка-фашысцкай акупацыі. На тэрыторыі сучаснага мікрараёна Фолюш захопнікі пакінулі асабліва крывавыя сляды. Тут з ліпеня 1941 года да восені 1942-га быў лагер для ваеннапалонных чырвонаармейцаў, а затым перасельніцтва для яўрэйскага насельніцтва. Па загадзе нямецкага камандавання ваеннапалонныя вырылі на гэтай тэрыторыі каля сотні зямлянак памерам 6х25 метраў, з двайнымі нарамі. Там знаходзіліся як ваеннапалонныя, так і мірнае насельніцтва. Усяго тут утрымлівалі каля 36 тысяч чалавек. Многія паміралі ад голаду, раненняў і хвароб. Іх масава хавалі на ўскрайку ваеннага гарадка Фолюш.

МАШТАБЫ ТРАГЕДЫІ

Гісторыя «Шталага-324» у розных крыніцах адрозніваецца 3-за прывязкі да мясцовасці, расказвае **прафесар кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы, доктар гістарычных навук Эдмунд ЯРМУСІК.** У сувязі з гэтым у літаратуры сустракаецца агульная назва «Лагер смерці ў раёне Фолюш-6». «Шталаг-324» знаходзіўся таксама ў Польшчы. Там пахавана больш за 40 тысяч савецкіх ваеннапалонных. Філіялы шталага знаходзіліся ў былых царскіх казармах у Гродне. Большая частка палонных лагера загінула. Відавочцы сведчылі, што са шталага няспынна ішлі павозкі з трупамі, іх хавалі за варотамі лагера, метраў за 200. Напачатку хавалі па пяць-дзесяць чалавек у адну магілу, а калі смяротнасць ад катаванняў і голаду вырасла, вывозілі па 200—300 памерлых і закопвалі ў адзін глыбокі роў 33х6 метраў і глыбінёй два метры. Пасля вайны было выяўлена каля 70 акіх магіл.

Вядома, што частка пахаванняў была знішчана фашыстамі пры адступленні, каб схаваць жудасныя злачынствы: на Фолюшы і ў іншых месцах раўнялі надмагільныя пагоркі, маскіравалі масавыя пахаванні, спальвалі астанкі.

Месца расстрэлаў вязняў лагера знаходзілася каля форта № 2 Гродзенскай крэпасці, якая будавалася падчас Першай сусветнай вайны. Тут расстрэльвалі мірных жыхароў і актывістаў супраціўлення. Потым іх закопвалі ў фартовых равах. Цяпер на гэтым месцы стаіць помнік-крыжы.

У «Шталагу-324», дарэчы, знаходзіўся генерал-лейтэнант інжынерных войскаў Дзмітрый Карбышаў, які перад пачаткам вайны інспектаваў ход будаўніцтва фартыфікацыйных збудаванняў пад Гроднам. У ліпені ў складзе арміі ён апынуўся ў акружэнні, быў кантужаны падчас бою і трапіў у палон у непрытомным стане. Немцы прапанавалі яму супрацоўніцтва, але генерал адмовіўся і застаўся верны сваёй Айчыне. У хуткім часе яго адправілі ў канцлагер у Аўстрыі. Усім вядомы яго подзвіг: немцы аблівалі Дзмітрыя Карбышава вадой на марозе, ён пераўтварыўся ў ледзяны слуп, але не скарыўся ворагу. І такіх непакораных было нямала. Яны не пайшлі на супрацоўніцтва з фашыстамі, выбралі смерць замест здрады.

АБ ЧЫМ РАСКАЗАЛІ РАСКОПКІ

Пушчыны гоман вяртае нас у сучаснасць. Разам з Аляксандрам Сявенкам падыходзім да галоўнага манумента, які ўстаноўлены ў памяць вязняў шталага. Гэта стэла

Аляксандр СЯВЕНКА каля стэлы на месцы «Шталага-324».

Вязень «Шталага-324» чырвонаармеец Павел Рабінін.